

HİTİT METİNLERİNDE LÚAPIN.LÁ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Hasan TUNCER*

Makale Bilgisi

Başvuru: 02 Mart 2022

Kabul: 04 Nisan 2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi

DOI: 10.46931/aran.2022.16.1.10

Article Info

Received: March 02, 2022

Accepted: April 04, 2022

Öz

İnsanoğlu avcılık ve toplayıcılık ile başladığı besin hayatına, Neolitik Dönem'den itibaren tarımı eklemiştir. Zaman içerisinde gelişen tarım, birçok toplumun temel geçim kaynağı olmuştur. Tarımsal faaliyetlerinde tecrübelenen toplumlar, besin üretimine dayalı bir ekonomik modelin ortaya çıkıp gelişmesinin önünü açmıştır. Bu yeni ekonomik model, yerleşik hayat kavramını toplumlara aşıl原因 temel unsur olmuştur. MÖ. 2. binyıl Anadolu'sunun büyük bir siyasi gücü olan Hitit Devleti, diğer toplumlar gibi tarıma büyük bir önem vermiştir. Hititçe metinlerde, ekip biçme işlemini gerçekleştiren çiftçiler, LÚAPIN.LÁ Sumerogramı ile anılmaktadır. Hitit topraklarının ekilip biçilmesini sağlayan çiftçilerin ilk görevleri, elde ettikleri ürünleri insanlardan önce ve tam zamanında tanrılara sunmaktır. Bu konuyla ilgili uyarılan ve aksi bir durumda cezalandırılacakları belirtilen çiftçiler, siyasi antlaşma metinlerinde diğer kaçak kimselerden farklı olarak "işini teslim etme" olgusu çerçevesinde değerlendirilmiştir. Belgelerde, tahıl ambarlarının sorumluları olarak da karşımıza çıkan çiftçilerin, ekip biçme ve ürünü teslim etme işlemleri esnasında yalan söylemesi durumunda cezalandırılacağını görmekteyiz. Tarımsal faaliyetlerinin yanında, kimi zaman hayvanların tedarik ve muhafaza edilmesi işlerini yerine

* Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, hasan.tuncer01@hotmail.com, ORCID 0000-0003-1054-7950

getiren çiftçiler, farklı görev ve fonksiyonları ile Hitit ekonomisinin en önemli bileşenlerinden biridir.

Anahtar Kelimeler: Hitit, Çiftçi, ^{LÚ}APIN.LÁ, Ekonomi, Çivi Yazısı

Some Thoughts on ^{LÚ}APIN.LÁ in Hittite Texts

Abstract

The mankind, as of Neolithic Period, added agriculture to its food sources which had started with hunting and gathering. Agriculture having developed over time, became the main source of livelihood of many societies. The societies having an experience on agricultural activities opened the way to the emergence and development of an economic model based on food production. This new economic model happened to be the main factor instilling the concept of settled life into societies. The Hittite State, which was a great political power in the 2nd millennium BC Anatolia, attached great importance to agriculture like other societies of its time. In the Hittite texts, farmers who had carried out the plowing and plantation were mentioned as the ^{LÚ}APIN.LÁ in Sumerogram. The first duty of the farmers, who ensured the cultivation of Hittite lands, was to present their products to the gods on time before the other people. The farmers who were warned about this issue and who were to be punished otherwise, were evaluated within the framework of the phenomenon of "finishing the job", unlike other fugitives in the political treaty texts. In the documents, we see that the farmers who also appeared to be in charge of granaries would be punished if they lied during the cultivation and delivery of the product. The farmers are among the most vital elements of the Hittite economy with their various duties and functions which included husbandry and managing the livestock in addition to their agricultural activities. Besides their agricultural activities, the farmers who had sometimes carried out the deeds supplication and preservation of animals became one of the most important components of the Hittite economy with their different duties and functions.

Keywords: Hittite, Farmer, ^{LÚ}APIN.LÁ, Economy, Cuneiform

Giriş

Birçok toplumun ekonomisinin temelini tarım oluşturmaktadır. Bu durum Hititler için de geçerlidir. Bir ülkede tarımın gelişmesi için; o alanda işinin ehli kimselerin bulunması gerekmektedir. Hitit metinlerinde tarlayı ekip biçme işlemini gerçekleştiren kimseler için ^{LÚ}APIN.LÁ Sümerogramı kullanılır. Ünal, bu kelimenin karşılığı olarak “çiftçi, köylü, rençper”

isimlerini ifade etmiştir.¹ Tischler “saban süren kimse, çiftçi” anlamlarına geldiğini belirtmiştir.² Akadca *errēšu* anlamına gelen bu kelime, ePSD’de “çiftçi, ekici-dikici” olarak ifade edilmektedir.³

Bir kişinin ya da bir ailenin sahip olduğu, kiraladığı veya onlara tahsis edilen küçük fakat farklı bölgelere yayılmış toprak parçaları, Hititlerin çiftçilik görüntüsünü oluşturmaktadır. Kral, politik sebeplerden dolayı, Hattuša’ya karşı güçlü bir muhalif oluşmasını engellemek amacıyla, tek ve büyük bir mülk yerine, küçük toprak parçaları vermeyi uygun bulurdu. Kendisine en iyi şekilde hizmet edenlere yaptığı arazi bağıışı da dâhil olmak üzere en güvenilir kimseler için bile bu yöntemi izleyen Hitit kralları, bu sistemi benimseyerek; bir yandan siyasi bir tehdit problemini önlemiş, diğer yandan ekonomi politikasını şekillendirmiştir. Öyle ki; küçük arazi parçaları, yalnızca bir bölümü üretime yönelik kullanılan büyük arazilere göre daha avantajlıydı.⁴

Hitit ülkesi, bağlı devletlerden gelen vergiler veya savaşlardan elde edilen ganimetlerle önemli bir gelir elde etse de asıl gelir tarım ve hayvancılık yoluyla kazanılmaktaydı. Merkeziyetçi bir yapıya sahip olan Hitit ülkesinin başkenti Hattuša, bütün gelirlerin toplandığı bir merkez durumundaydı. Gelirlerin sistemli bir şekilde başkente aktarılması işi, kanunlarla güvence altına alınmıştı. Tarım arazilerine ya da tarım ürünlerine karşı işlenen suçların Hitit kanunlarında önemli bir yer tutması ve diğer belgelerde de bu yönde şiddetli cezaların açıkça ifade edilmesi, Hitit iktisadi yapısında tarımın önemini ortaya koymaktadır.⁵

Hitit ülkesinde tanrılara yapılacak olan sunular çok önemli bir yer tutmaktaydı. Bu sunuların gerçekleşmesi belli bir sistem içerisinde ve düzenli olarak uygulanmaktaydı. Hitit ülkesinde üretim sistemini korumak için, yönetim tarafından devlet depolarındaki hububatlardan çiftçilere tohumluk dağıtılırdı.⁶ Devletten elde ettiği tohumluklarla ekim işlemini

¹ Ahmet Ünal, *Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük Hattice, Hurrice, Hiyeroglif Luvicesi, Çivi Yazısı Luvicesi ve Palaca Sözcük Listeleriyle Birlikte*, (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2016), 72.

² Johann Tischler, *Hethitisches Handwörterbuch*, (Innsbruck: Institut für Sprachen und Literaturen der Universität, Innsbruck, 2008), 240.

³ *The Pennsylvania Sumerian Dictionary* (psd.museum.upenn.edu).

⁴ Trevor Bryce, *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, çev. Müfit Günay, (Ankara: Dost Kitabevi, 2002), 91.

⁵ Esmâ Reyhan, “Hitit İktisadi Hayatı Üzerine Genel Bir İnceleme”, L. G. Gökçek, E. Yıldırım ve O. Pekşen (ed.), *Anadolu’nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, (İstanbul: Değişim Yayınları, 2018), 282.

⁶ Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu*, c.1, (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2005), 145-146.

gerçekleştiren çiftçiler, tarımsal üretimin işleyişi açısından önemli bir yere sahipti.

Hitit ülkesi bir yandan tanrıların memnuniyetine önem verirken, diğer yandan ülkenin ekonomik işleyişini sağlamak için üretmek zorundaydı. Belli bir nüfusu içerisinde barındıran bir devlet, halkın ihtiyaçlarını gidermekle yükümlüydü. En eski toplumlardan itibaren değişmeyen bir kural; siyasi anlamda başarılı olmak isteyen bir toplum, ekonomik anlamda güçlü olmak zorundaydı. Hititler bu ilkeye göre hareket etmek istiyorsa, temel geçim kaynağı olan tarıma önem vermeliydi. Üretimin en önemli parçalarından birisi olan çiftçiler, ekonomi zincirinin önemli bir unsuru idi. Aşağıda farklı türden belgelerde inceleyeceğimiz çiftçilerin, ne tür görev ve fonksiyonlara sahip olduklarını anlatmaya çalışacağız.

Siyasi Antlaşma Metinlerinde LÚ APIN.LÁ

KUB 6.44 numaralı belge, Mira-Kuwaliya Kralı Kupanta-Kurunta ile II. Murşili arasında yapılan antlaşma ile ilgilidir. Metnin ilgili kısmının (ay. IV) tercümesi şu şekildedir:⁷

- 34 [Bir kaçak meselesi] tanrı yemini altına şöyle
 35 [yerleştirilsin]: ‘[Eğer] Hatti ülkesinden [bir kaçak,
 36 kaçarak senin ülkeneye] gelirse, onu
 37 yakala ve onu bana geri ver. Eğer Mira ülkesinden,
 38[TUKUL GÍD.DA Ada]mı ya da özgür/hür bir adam,
 39 [Hatti ülkesine bir kaçak olarak gelirse,
 40 ben onu sana geri vermeyeceğim]. Hatti ülkesinden bir kaçağı
 41 geri vermek] uygun [değildir]. Fakat eğer o, çiftçi ya da dokumacı,
 42 marangoz, deri işçisi veya hangi zanaatkâr olursa olsun ve eğer o,
 43 Mira ülkesinde işini teslim etmez
 44 fakat kaçarsa ve Hatti ülkesine [gelirse], onu

⁷ Garry M. Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, (Atlanta: Society of Biblical Literature, 1999), 80; Yoram Cohen, *Taboos and Prohibitions in Hittite Society*, THeth 24, (Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2002), 106-107; Güngör Karauğuz, *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*, (Konya: Çizgi Kitabevi 2002), 127-128. Metnin ilgili kısmının tercümesi için Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, 74-82 ve Elena Devecchi, *Trattati Internazionali Ittiti*, (Brescia: Paideia Editrice, 2015), 139-151.

45 yakalayacağım ve onu, sana geri vereceğim.

Yukarıdaki belgede, bir kaçak meselesinden bahsedilmektedir. Eğer kaçak bir kimse Mira ülkesinden Hatti ülkesine gelirse, kral onu teslim etmeyeceğini belirtir. Ancak o kaçak kimse bir çiftçi ya da zanaatkâr ise ve işini teslim etmeden Mira ülkesinden kaçtıysa; o zaman kral, bu kimseyi geri vereceğini ifade eder. Burada zanaatkârlara verilen önem açık bir şekilde görülmektedir.

Yine yukarıdaki metnin 38. satırında TUKUL.GÍD.DA Adamı'ndan söz edilmiştir. Transkripsiyonu "LÚ^{GIŠ}TUKUL.GÍD.DA" şeklinde olan bu kelimeyi, Rüster-Neu "köylü?, çiftçi?",⁸ Ünal ve Tischler "çiftçi?"⁹ şeklinde tercüme etmiştir. Beal, kelimenin tam manasıyla "uzun silah adamı" anlamına geldiğini ifade eder. F. Sommer'in bu kelimeyi "çiftçi" olarak tercüme etmesine katılmayan Beal, yukarıdaki antlaşmanın ilgili satırında (41. satır) zaten çiftçinin yer aldığını, bu nedenle 38. satırdaki LÚ^{GIŠ}TUKUL.GÍD.DA'nın "çiftçi" olarak tercüme edilmesinin ve "çiftçi" sözcüğünün belgede iki kez yer almasının hiçbir sebebi olmadığını belirtmiştir. Bundan dolayı, TUKUL.GÍD.DA Adamı'nın çiftçilerden ve çeşitli zanaatkarlardan farklı bir düzlemde olduğunu söyleyen Beal; son olarak Sommer'in "çiftçi" tercümesinin zayıf bir temele sahip olduğunu ifade etmiştir.¹⁰ TUKUL adamlarını, TUKUL.GÍD.DA adamlarından ayıran belirli görevler olduğunu belirten d'Alfonso ise; TUKUL.GÍD.DA adamlarının bazı köy ve kent topluluklarının şenliklerinden ve kült adaklarından sorumlu olduğunu, ancak TUKUL adamlarının bu şekilde önemli bir görev ve rolünün olmadığını belirtmiştir.¹¹

Hapallalı Targaşnalli ve II. Murşili arasında yapılan anlaşmaya yer veren KBo 5.4 numaralı metin de; yukarıdaki belge gibi, çiftçiyi zanaatkârlar arasına yerleştirir. Bu metnin ilgili kısmının (öy.) tercümesi şu şekildedir:¹²

⁸ Christel Rüster ve Erich Neu, *Hethitisches Zeichenlexikon*, (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1989), 335.

⁹ Ünal, *Hittite-Türkçe Türkçe-Hittite Büyük Sözlük*, 324; Tischler, *Hethitisches Handwörterbuch*, 261.

¹⁰ Richard H. Beal, "The ^{GIŠ}TUKUL-institution in Second Millennium Hatti", *Altorientalische Forschungen*, vol. 15, (1988), 292-303.

¹¹ Lorenzo d'Alfonso, "Servant of the King, Son of Ugarit, and Servant of the Servant of the king": RS 17.238 and the Hittites", ed. Y. Cohen, A. Gilan ve J. L. Miller. *Pax Hethitica: Studies on the Hittites and their Neighbours in Honour of Itamar Singer StBoT 51*. (2010): 76.

¹² Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, 71; Karauğuz, *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*, 114. Metnin ilgili kısmının transkripsiyonu için Bkz. Cohen, *Taboos and Prohibitions in Hittite Society*, 103.

35 Kaçakların [meselesi] aynı şekilde tanrı yemini altına yerleştirilsin. Eğer bir kaçak [Hatti ülkesinden]

36-37 kaçak gelirse, onu yakala ve onu bana geri ver. Eğer Hapalla ülkesinden; TUKUL GÍD.DA Adamı ya da özgür/hür bir adam, Hatti ülkesine kaçak olarak gelirse,

38 ben [onu] sana geri vermeyeceğim. Hatti ülkesinden bir kaçağı geri vermek uygun değildir.

39 Fakat [eğer] o bir çiftçi ya da, bir dokumacı, bir marangoz, ya da bir derici ve hangi zanaatkâr olursa olsun, o, işini[teslim] etmez,

40 [fakat] o, kaçır ve Hatti ülkesine giderse, ben onu yakalayacağım ve onu sana geri vereceğim.

Bu metinde de; bir önceki belgedeki gibi bir durum söz konusudur. Hititler, ekonomiye ve onun gelişimine önem vermiş, “işini teslim etme” olgusu ile hareket etmiştir. Dolayısıyla temel geçim kaynağı olan tarımın öncüleri konumundaki çiftçiler, diğer zanaatkârlarla birlikte; herhangi bir meslek erbabı olmayan kaçaklardan ayrı tutulmuştur.

KBo 4.10 numaralı belge, IV. (?) Tudhaliya ile Tarhuntaşša Kralı Kurunta arasında yapılan antlaşmaya yer verir. Belgenin ilgili kısmının (öy.) tercümesi şu şekildedir:¹³

40 Ben, Majeste, Tarhuntaşša'ya geldiğimde, tanrının vergileri (hizmetleri) konusunda ne kadar ağır bir antlaşma olduğunu gördüm. O çok ağır olduğu için yerine getirilemedi. O, Tarhuntaşša'da bulunduğu,

41 Muwattalli, Tarhuntaşša tanrıları için (şenlikler) yaptı ve bunun için; Hatti'nin tümü onlara özen gösterdi. Fakat şimdi kral ve kraliçe, Tarhuntaşša ülkesinde Kurunta'yı kral olarak atadılar.

42 O, tanrının *şahhan*¹⁴ vergisini tek başına (kendi topraklarından) yerine getiremedi. Şimdi, kral ve kraliçe, bu direktifleri senin için hazırladı: Yaya ve arabalı savaşçılar (ki onlar),

¹³ Kitchen ve Lawrence, *Treaty, Law and Covenant in the Ancient Near East*, Part 1, 636-637; Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, 111; Devecchi, *Trattati Internazionali Ittiti*, 165; Karauğuz, *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*, 88-89. Metnin ilgili kısmının transkripsiyonu için Bkz. Kenneth A. Kitchen ve Paul J. N. Lawrence, *Treaty, Law and Covenant in the Ancient Near East*, Part 1, (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2012), 636-637.

¹⁴ “arazi işletme karşılığında ödenen vergi, haraç, tımar ve zeamet” Ünal, *Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük*, 441.

43 Hatti için olan tablet evindeki Huliya Nehri Ülkesi'nden (gelen), ben, Majeste, onları sorumluluktan kurtardım (muaf tuttum). Gelecekte

44 bir Hitit seferi için asker sayısı iki yüz kişi olacak. Onlar tablet evinden tekrar asker istemeyecek. Bu birlikler ona verildi, tanrının *šahhan* ve

45 *luzzi*¹⁵ vergileri olarak. Bazıları ona dış avlu temizleyicileri olarak verildi. Bazıları ona çiftçiler olarak verildi. Bazıları ona otlatma görevleri (yazın) için verildi.

46 Gelecekte hiç kimse bu sözü engellemeye çalışmasın. Bana, majesteye karşı aynı rütbede herhangi bir kral isyan ederse,

47 o zaman Tarhuntašša ülkesi kralı bizzat yardıma gelsin. Fakat ondan yaya ve arabalı savaşçılar talep etmesinler.

Yukarıdaki belgede, Tarhuntašša'da olan gelişmelerden ve bölgede problemler olduğundan bahsedilmektedir. Bölgenin ödemesi gereken vergileri ödeyemediğinden söz edilmekte ve Hitit kralının duruma müdahale edip; bölgedeki sorunları çözdüğü aktarılmaktadır. Bu sırada bölge ile ilgili çeşitli kurallar konduğunu belirten kral, olası bir Hitit seferi için toplanan askerlerin, tanrının *šahhan* ve *luzzi* vergileri olarak orduya verildiğini belirtmiştir. Ancak bunların bazılarının *luzzi* görevini yerine getirmesi için dış avlu temizleyicisi, çiftçi ve yaz ayları için otlatma görevlisi olarak verildiği belirtilir. Buradan çiftçilik görevinin bir *luzzi* hizmeti olduğu da anlaşılmaktadır.

Çeşitli Ferman ve Talimat Niteliğindeki Metinlerde LÚ APIN.LÁ

KUB 13.8 numaralı belge, Kraliçe Ašmunikkal'in taş ev¹⁶ ile ilgili fermanını içermektedir. Taş evin bakım ve giderleri için bazı köylerin ahali, zanaatkârları, çiftçileri ve görevlileri ile birlikte vakfedildiği metinde,¹⁷ bu kimselerin *šahhan* ve *luzzi*'den muaf tutulacağı ifade edilmiştir. Belgenin ilgili kısmının (öy.) tercümesi şu şekildedir:¹⁸

¹⁵ “tumar yükümlülüğü, angarya” Bkz. Ünal, *Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük*, 328.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Theo van den Hout, “Tombs and Memorials: The (Divine) Stone-House and Hegur Reconsidered”, K. A. Yener ve H. A. Hoffner (ed.), *Recent Developments in Hittite Archaeology and History Papers in Memory of Hans G. Güterbock*, Winona Lake: Eisenbrauns, 2002): 73-100.

¹⁷ Turgut Yiğit, “Hititçe Çivi Yazılı Belgelere Göre Çoban”, *Belleten*, c. LXVI, S. 247, (2002): 771.

¹⁸ Metnin ilgili kısmının transkripsiyonu ve tercümesi için Bkz. Jared L. Miller, *Royal Hittite Instructions and Related Administrative Texts*, (Atlanta: Society of Biblical Literature, 2013), 208-209.

- 1 Büyük Kraliçe Aşmunikkal (şöyle) der: Yaptığımız/inşa ettiğimiz taş ev,
 2 taş eve verilen kasabalar, verilen ustalar, verilen
 3 çiftçiler, inek çobanları, koyun çobanları, verilen
 4 *šarikuwa*¹⁹ birlikleri ve hanedan mezarlığından alınanlar ve evleri ve kasabaları ile
 5 taş eve verilmiş olanlar ve taş eve eskiden verilmiş *hilammi*²⁰ kült personeli
 6 *šahhan* ve *luzzi*'den muaf tutulurlar.

KUB 13.9 numaralı belge, I/II. Tudhaliya'nın yasal durumları düzenlemek adına gönderdiği talimatlarla ilgili metindir.²¹ Belgenin ilgili kısmının (ay. III) tercümesi şu şekildedir:²²

- 4 eğer (onlardan biri) kralın tahıl ambarını
 5 açarsa veya üst düzey bir yetkiliyi gönderirse;
 6 o, onu açsın. Ancak idareci, kapı bekçisi,
 7 veya çiftçi, bunların hiçbirisi kralın tahıl ambarını kendi isteğiyle açamaz.
 8 Ancak onu kim (yetkisi olmadan) açarsa, siz, şehrin adamları, onu yakalayın
 9 ve onu kralın kapısına getirin. Ancak siz
 10 onu getirmezseniz, şehrin adamları tahıl ambarını (zararını) tazmin edecekler
 11 ve onu (tahıl ambarını) açmaya çalışanın izini sürecekler.

Yukarıdaki belgeden anlaşıldığı üzere çiftçilerin, kralın tahıl ambarını direkt olarak açmaya yetkisinin olmadığı, bunu yaparlarsa cezalandırılacakları belirtilmiştir. Kralın tahıl ambarını açan çiftçileri yakalayıp teslim etmeyen kimseler de cezalandırılacaktır.

¹⁹ "bir asker sınıfı" Bkz. Ünal, *Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük*, 463.

²⁰ "tapınak personeli" Ünal, *Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük*, 187.

²¹ Metnin transkripsiyonu için Bkz. M. Marazzi, *hethiter.net/*: CTH 258.1, (Portal Mainz): 2011.

²² Raymond Westbrook ve Roger D. Woodard, "The Edict of Tudhaliya IV", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 110, No:4, (1990), 643; Miller, *Royal Hittite Instructions and Related Administrative Texts*, 138-139.

KUB 13.4 numaralı belge, rahipler ve tapınak personelleri için talimatlarla ilgili metindir. Belgenin ilgili kısmının (ay. IV) tercümesi şu şekildedir:²³

- 1 Ayrıca bütün tanrıların çiftçileri olan sizler
- 2 Eğer herhangi bir ..... olursa ya kurban ekmeğini
- 3 ya da ..... turfandaları siz çiftçiler tanrıların ruhuna
- 4 sunarsınız. Onları tam zamanında derhal sununuz.
- 5 Onları henüz (hiçbir) insan yemeden tanrıların ruhuna
- 6 derhal ulaştırınız. Tanrılar onlara karşıdan
- 7 bakmasınlar. Eğer onları geciktirirseniz
- 8 o sizin için suç(tur). Sizin için fala bakacaklar. Beyleriniz tanrılar sizin hakkınızda
- 9 ne takdir ederlerse size aynı şekilde hareket edecekler.
- 10 Sizi (1) sığır ve de 10 koyun ile cezalandırırlar.
- 11 (O zaman) tanrıların ruhunu teskin ederler/yatıştırırlar.

Yukarıdaki belge, çiftçilere bir uyarı niteliğindedir. Çiftçilerin taze ürünleri tanrılara gecikmeden ulaşturmaları gerektiği ifade edilmiştir. Yine bu ürünleri insanlar yemeden tanrılara ulaşturmaları gerekmektedir. Taze ürünlerin tanrılara geç ulaştırılması durumunda ise, fala bakılıp çiftçilere 1 sığır ve 10 koyun cezası verilecek ve ancak bu şekilde tanrıların ruhu sakinleşecektir.

Yukarıdaki belgenin devamında, çiftçiler şu şekilde uyarılmaktadır. Belgenin ilgili kısmının (ay. IV) tercümesi şu şekildedir:²⁴

- 12 Ayrıca hububatı ekeceğiniz zaman, eğer rahip size
- 13 tohum ekme için arkadan bir insanı göndermezse siz
- 14 ekme işini (kendiniz) yönetin. (Eğer) çok ekerseniz,
- 15 fakat rahibin önünde az bildirirseniz ya da tanrının tarlası

²³ Metnin transkripsiyonu ve tercümesi için Bkz. Aygül Süel, *Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1985), 74-77; Miller, *Royal Hittite Instructions and Related Administrative Texts*, 244-265.

²⁴ Süel, *Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni*, 76-81.

- 16 verimli fakat çiftçinin tarlası verimsiz (ise) tanrının tarlasını sizin (ki olarak)
- 17 ilan ederseniz ya da kendi tarlanızı tanrının tarlası (olarak) ilan ederseniz
- 18 ya da siz hububatları teslim ettiğiniz zaman yarısını
- 19 bildirirseniz ve (diğer) yarısını gizlerseniz
- 20 ve gelir de arkadan (aranızda) bölüşürseniz
- 21 arkadan o meydana çıkarsa, onu ancak bir insandan çalarsınız
- 22 (fakat) tanrıdan çalamazsınız. O sizin için suç(tur) ve sizin
- 23 hububatlarınızın hepsini alırlar ve onları tanrıların
- 24 ambarlarına boşaltırlar.
- 25 Ayrıca siz tanrıların çift öküzlerini muhafaza edersiniz, eğer çift öküzünü
- 26 satarsanız ya da onu keserseniz
- 27 ve onu yiyip bitirirseniz ve siz onu tanrılardan çalarsanız (ve şöyle dersiniz):
- 28 “O zayıflıktan öldü ya da o (bacağını?) kırdı
- 29 ya da o kaçtı ya da ona (bir) boğa vurdu.”
- 30 Siz onu (böylece) yiyip bitirirseniz ve arkadan o meydana çıkarsa
- 31 o öküzün karşılığını ödeyeceksiniz. Eğer o meydana çıkmazsa
- 32 tanrıya gideceksiniz. Eğer suçsuz iseniz sizin koruyucu tanrınız(dır).
- 33 Eğer suçlu iseniz sizin için ölüm cezası (verilir).

Yukarıdaki belgede, çiftçinin toprağa bir ürün ektiği zaman yapması ve yapmaması gereken şeylerden ve karşılığında verilecek olan cezadan söz edilmektedir. Çiftçi toprağı ektiği esnada, rahip ona bir yardımcı göndermese dahi, çiftçinin o toprağı ekmesi gerektiği belirtilir. Çiftçi az ektiği zaman fazla, fazla ektiği zaman az bildirmemelidir. Bu durum bir suç teşkil etmektedir ve yine tanrının ürünü fazla ise, onu kendi ürünü gibi göstermemelidir. Çiftçinin toprağı biçme durumundan da belgede söz edilmektedir. Bir çiftçi biçtiği hububatları teslim ederken onu eksik bir şekilde bildirirse ceza uygulanır. Ayrıca biçilen ürünü aralarında bölüşürse ve bu durum ortaya çıkarsa da suç işlemiş sayılır. Çiftçi hiçbir durumda, gerçekleri tanrıdan saklayamaz, gerçek er ya da geç ortaya çıkar. Çiftçi eksik ürün bildirirse, tanrıların hububatlarını çalarsa, çiftçinin tüm

geliri, ceza olarak elinden alınır ve tanrının ambarına boşaltılır. Çiftçiler tanrının çift öküzlerini de muhafaza etmekle yükümlüdür. Ancak onu satar, yer, bitirir veya çalarsa, bir de üzerine öküz öldü, bacağı kırıldı, ona bir boğa vurdu ve zarar verdi gibi yalanlar söyler ve gerçek ortaya çıkarsa, çiftçi o öküzün karşılığını ödemek zorundadır. Ancak gerçek ortaya çıkmazsa, çiftçi suçsuz olduğunu kanıtlamak için tanrının huzuruna çıkmalıdır. Çiftçi haklı ise affedilir. Ancak haksız ise ölüm cezası ile suçunu çeker.

KBo 7.15 numaralı belge, Telipinu Fermanı ile ilgilidir. Metnin ilgili kısmının (öy.II) tercümesi şu şekildedir:²⁵

26 Ben, kral, bilmiyordum. O, Huzziya'yı ve kardeşlerini de öldürdü.

27 Ben, kral bunu duyunca Tanuwa, Tahurwaili ve Taruhşu'yu buraya getirdiler.

28 Asiller Meclisi onları ölüme mahkûm etti. Ama ben, kral (şöyle) dedim:

29-30 Neden ölmeleri gerekiyor? Onların gözlerine perde çekecekler. Ben, kral, onları gerçek çiftçiler yaptım. Omuzlarından silahlarını aldım ve onlara sapan'ları²⁶ verdim.

Yukarıdaki belgede Telipinu'nun bağışlayıcı ve insancıl davranışı görülmektedir. *Panku*'nun²⁷ suçlu kimselere ölüm cezası vermesine rağmen, Telipinu o kimselerin ölmesine müsaade etmemiş ve yalnızca silahlarının ellerinden alınmasını uygun bulmuştur. Yine Telipinu, suçlu kimselere sorumluluk yükleyerek; onlara çiftçilik görevi vermiştir. Böylelikle suçlu kimseleri kaybetmek yerine, onları hem topluma kazandırmış, hem de ülkenin tarımsal faaliyetlerine katkıda bulunmuştur.

Aynı belgenin devamında, daha önceki olumsuz durumlar gözetilerek, çiftçiler araziye ekmeleri, ürünleri mühürlemeleri ve hile

²⁵ Inge Hoffmann, *Der Erlaß Telipinus*, (Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 1984), 30-31; Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, (Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2011), 61; Gary Beckman, "The Hittite Assembly", *Journal of the American Oriental Society*, vol.102, no:3, (1982): 439; Harry A. Hoffner, *Alimenta Hethaeorum Food Production in Hittite Asia Minor*, (New Haven: American Oriental Society, 1974), 45. Metnin ilgili kısmının transkripsiyonu ve tercümesi için Bkz. Hoffmann, *Der Erlaß Telipinus*, 30-31; P. J. van den Hout, "The Proclamation of Telipinu (1.76)", *The Context of Scripture*, (2003): 196.

²⁶ İlgili kısım konusundaki tartışmalar için Bkz. Hoffmann, *Der Erlaß Telipinus*, 30-31; Amir Gilan, *Formen und Inhalte Althethitischer Historischer Literatur*, (Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2015): 148.

²⁷ "hepsi, herkes, bütün" Ünal, *Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük*, 391. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Esmâ Reyhan, "Anadolu'da Hitit Dönemine Ait İki Meclis: Panku ve Tuliya" *Arkeoloji ve Sanat*, S. 130, (2009): 1-20.

yapmamaları konusunda uyarılmışlardır. İlgili kısmın (ay. III) tercümesi şu şekildedir:²⁸

43 Sonra ekinleri arttırdım. [...]. ... çiftçiler

44 o tarlaları (ve) araziye iş[te eksinler ve ürünleri mü]hürlesinler!

45 o köylüler ha[sat² sonunda] hile yapmasınlar!

46 (Eskiden) (ürün) miktarında 1 ya da 2 arşın (?) (boyunda ürünü) daima

47 bağladılar (iç ettiler). Böylece devamlı olarak ülkenin (toprağın) kanını içtiler.

48 Şimdi (artık bunu) yapmasınlar! Kim onu yaparsa, ona kötü (bir) ölüm [versinler]!

KUB 21.29 numaralı belge, III. Hattuşili'nin Tiliura halkı hakkındaki ferman metnidir. Tiliura halkının sonradan çiftçi² olduğunu öğrendiğimiz belgenin ilgili kısmının (öy. I) tercümesi şu şekildedir:²⁹

16 Sonradan çiftçi² olan Tiliura'nın

17 eski sakinlerini çekip aldım.

18 ve (ben) majeste, onları geri geti[rdim]³⁰

²⁸ Hoffmann, *Der Erlaß Telipinus*, 46-47; Alp, *Hitit Çağında Anadolu Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, 63.

²⁹ Sedat Alp, "Hititlerde Sosyal Sınıf NAM.RA'lar ve İdeogramın Hititçe Karşılığı", *Belleten* 13, (1945): 245-246.

³⁰ İlgili metinde kırıklar olduğu için, metnin transkripsiyonu ve tercümesi ile ilgili farklı fikirler mevcuttur. Tercümesi verilen metnin ilgili kısmının transkripsiyonu şu şekildedir: 16 *an-na-al-li-uş-ma-kán ku-i-e-eş* LÚ^{MEŞ} [URU^UTi-li-ú-ra LÚ^{MEŞ} APIN.LÁ] 17 EGIR-an e-şir na-aş-kán ar-ha [da-ah-hu-un] 18 na-aş² DUTU^{ŞI} EGIR-pa u-wa-t[e-nu-un] Bkz. Alp, "Hititlerde Sosyal Sınıf NAM.RA'lar ve İdeogramın Hititçe Karşılığı", 245-246. Bozgun'un verdiği transkripsiyon ve tercüme ise şu şekildedir: 16 *an-na-al-li-iş^(us)-ma-kán ku-i-e-eş* LÚ^{MEŞ} U[RU^{LM}] 17 EGIR-an e-şir na-aş-kán ar-ha [da-li-ia-at^(?)] 18 na-aş² DUTU^{ŞI} EGIR-pa ú-wa-t[e-nu-un] 16 Fakat önceki/eskiden 17 kalan kent adamları(nı/halkını), onları [kendi başına bırak(mış)tı] 18 ve (ben) Majeste onları geri geti[rdim] (ve bu durumu düzelttim). Bkz. Şafak Bozgun, "CTH 89: Çiviyazılı Belgelerde Hitit Sınır Kenti Tiliura (I)", *Archivum Anatolicum*, c.11, S.1, (2017): 36. Ayrıca "U[RU^{LM}]" kısmını, Salazar, "U^[RU]Ti-li-ú-ra" şeklinde transkript etmiştir. Bkz. J. M. Gonzalez Salazar, "Tiliura, un ejemplo de la Política Fronteriza Durante el imperio Hitite (CTH 89)", *AuOr* 12, (1994): 161. İlgili kısmı von Schuler de aynı şekilde tercüme etmiştir. Bkz. Einar von Schuler, *Die Kaşkärer*, (Berlin: Walter de Gruyter&Co., 1965): 146.

Dini Metinlerde LÚAPIN.LÁ

KUB 24.2 numaralı belge, II. Muršili'nin çiftçiler de dahil olmak üzere düşmanlar tarafından ele geçirilmek üzere olan çeşitli zanaatkarlarla ilgili endişesini dile getirdiği Telipinu'ya dua ve yakarılarıyla ilgili metindir. Belgenin ilgili kısmının (ay. IV) tercümesi şu şekildedir:³¹

5 Onları, yani çiftçilerinizi, bağcılarınızı,

6 üzüm bağı bahçıvanlarınızı ve değirmenci kadınlarınızı ele geçirmek istiyor

7-8 ve o düşman topraklarına şiddetli ateşi, vebayı, kıtlığı ve çekirgeleri (istilasası) versin!

KUB 24.3 numaralı belge, II. Muršili'nin Arinna'nın Güneş Tanrıçasına dua ve yakarılarla ilgili metindir. Hitit ülkesindeki veba salgını sebebiyle çiftçilerin öldüğü ve tanrıların topraklarının boş kaldığı ifade edilmiştir. Belgenin ilgili kısmının (öy. II) tercümesi şu şekildedir:³²

3 Ey tanrılar siz ne yaptınız? Vebaya izin verdiniz

4 ve bütün Hatti ülkesi öldü. Artık kimse

5 size kalın ekmeği ve içkiyi sunmuyor

6 tanrıların bahçe ve tarlalarında çalışan çiftçiler

7 öldüler; bu yüzden artık kimse tanrıların bahçe ve tarlalarını

8 ekmiyor ve hasat etmiyor.

Hitit ülkesinde toprakların boş kalıp, işlenemediği durumlar söz konusu olabilmekteydi. Askeri seferlerde kaybedilen kimseler, köylünün arazisini terk etmesi ve salgın hastalıklar sebebiyle oluşan kitlesel ölümler bunun önemli sebepleri arasındaydı.³³ Yukarıdaki belgede kral, çiftçilerin

³¹ İlgili kısmın transkripsiyonu ve tercümesi için Bkz. Alexei Kassian ve Ilya Yakubovich, "Muršili II's Prayer to Telipinu (CTH 377)", ed. D. Gördek ve M. Zorman, , *Tabularia Hethaeorum: Hethitologische Beiträge Silvin Košak zum 65th Geburtstag*, (Heidelberg: Dresdner Beiträge zu Hethitologie/DBH 25, 2007): 431-434; Itamar Singer, *Hittite Prayers*, (Atlanta: Society of Biblical Literature, 2002), 56; E. Rieken, hethiter.net/: CTH 377, (Portal Mainz): 2016.

³² Metnin ilgili kısmının transkripsiyonu ve tercümesi için Bkz. José Virgilio Garcia Trabazo, *Textos religiosos hititas: Mitos, plegarias y rituales*, (Madrid: Editorial Trotta, 2002), 292-293; Singer, *Hittite Prayers*, 52; E. Rieken, hethiter.net/: CTH 376.1, (Portal Mainz): 2017.

³³ Fatma Sevinç, "Hititlerin Anadolu'da Kurdukları Ekonomik ve Sosyal Sistem", *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 17, (2008): 27.

hastalık sebebiyle öldüğünü, tanrılara sunular yapılamayacağını belirtirken, şüphesiz ülkedeki ekonomik sistemin bozulmasından, tarlaların ekilip biçilememesinden de korkmakta ve tanrılara yakarışını dile getirmektedir.

KUB 31.124 numaralı belge, I. Arnuwanda ile Aşmunikkal'ın Arinna'nın Güneş Tanrıçasına duaları ve Kaşkalıları şikâyetiyle ilgili metindir. Metinde çiftçilerin de dâhil olduğu kimselerin düşman tarafından köle yapıldığı belirtilmektedir. Belgenin ilgili kısmının (öy. II) tercümesi şu şekildedir:³⁴

16 Fakat temiz rahipleri, rahipleri, tanrı analarını, merhemli rahipleri, müzisyenleri,

17 şarkıcıları, aşçıları, ekmek yapanları, çiftçileri,

18-19 bahçecileri (aralarında) bölüştüler ve onları köle yaptılar.

VBoT 24 numaralı belge, Anniwiyani ritüeli ile ilgilidir. Belgede bir benzetme yöntemi kullanılmıştır. Metnin ilgili kısmının (ay. III) tercümesi şu şekildedir:³⁵

37 içeri gel, Av Çantasının³⁶ Koruyucu Tanrısı

38 ve bize karşı yumuşak

39 ve ılımlı ol!

40 Öfkeyi ve kızgınlığı

41 kini bırak!

42 Çiftçi bu çalı çırpıyı nasıl

43 temizlediyse, Av Çantasının Koruyucu Tanrısı

44-45 (senden de) öfke, kızgınlık ve kin öyle kaybolsun/yok olsun.

³⁴ Singer, *Hittite Prayers*, 42; Alp, *Hitit Çağında Anadolu Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, 73. Metnin transkripsiyonu için Bkz. E. Rieken, *hethiter.net*: CTH 375.1, (Portal Mainz): 2016.

³⁵ Metnin ilgili kısmının transkripsiyonu ve tercümesi için Bkz. Daliah Bawanypeck, *Die Rituale der Auguren*, (Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2005), 62-63; Hoffner, *Alimenta Hethaeorum Food Production in Hittite Asia Minor*, 46; D. Bawanypeck, *hethiter.net*: CTH 393, (Portal Mainz): 2007.

³⁶ KUS³⁶ kurşa için Bkz. Özlem Sir Gavaz, "Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Geçen KUS³⁶ kurşa Üzerine Bir Değerlendirme", İ. Albayrak, H. Erol ve M. Çayır (ed.), *Cahit Günbattı'ya Armağan*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2015): 99-111.

IBoT 1.29 numaralı belge, Haššumaš Bayramı ile ilgili bir metindir. Hitit prensi için bir kabul töreninin zikredildiği belgede, çiftçiler de yer almaktadır. Metnin ilgili kısmının (öy.) tercümesi şu şekildedir:³⁷

35 koyarlar. Sonra Katahha tapınağına girer ve yemek ister.

36 Önünde 12 çiftçi oturur. Sonra tanrılara adaklar sunar.

37-38 Çiftçiler, tanrının önünden boyundurukları kaldırır ve temizlenmiş/kutsanmış bir öküz takımını kullanır ve onları nadasa götürür. İkinci günün sonu.

KBo 22.242 numaralı belge, kült seyahatleri ile ilgili bir metindir. Belgede bir bayram için Hatti şehrinde toplanması gereken sunuların bir listesi yer alır. Metinde çeşitli şehirlerdeki çiftçilerden de söz edilmektedir ve keçi tedarik edilmesi görevi çiftçilere verilmiştir. Çiftçilerin keçi verip vermeyecekleri durumundan bahsedilmiştir. Belgenin ilgili kısmının (öy. II) tercümesi şu şekildedir:³⁸

1 Çiftçiler keçi vermezler,

2 fakat içmek için bir kap *PĪHU*-birası³⁹ (ve) 12 somun ekmek verirler; Şattina şehrinden

3 Tapparuta şehri çiftçileri keçi vermezler,

4 fakat içmek için bir kap *PĪHU*-birası ve 12 somun ekmek verirler.

5 Tapparuta şehrinden Anniyatta şehrine gider, Yaşlılar (adıyla anılan büyücüler)

6 keçi, içmek için bir kap *PĪHU*-birası ve 12 somun ekmek verirler

³⁷ Metnin ilgili kısmının transkripsiyonu ve tercümesi için Bkz. Alice Mouton, “Réflexions autour de la Notion de rituel initiatique en Anatolie hittite. Au sujet de la fete *haššumaš* (CTH 633)”, *Journal of Ancient Near Eastern Religions* 11, (2011): 6.; Ada Taggar-Cohen, “The Prince, the KAR.KID Women and the arzana-house: A Hittite royal festival to the goddess Katahha (CTH 633)”, *Altorientalische Forschungen* 37, (2010): 116; René Lebrun, “Deux Textes Hittites Représentant la Version Impériale Tardive de Fetes Anatoliennes”, *Hethitica II*, (1977): 17-22. Metin hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Fatma Sevinç Erbaşı, “Bir Erginleme Töreni Olarak Haššumaš Bayramı”, A. Süel (haz.), *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, (Ankara: Anıt Matbaa, 2010): 693-702.

³⁸ Heinrich Otten ve Christel Rüster, “Textanschlüsse und Duplikate von Boğazköy-Tafeln (81-90)”, *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, vol.72, (1982): 148.; Savaş Özkan Savaş, “Birkaç Hitit Kentinin Lokalizasyonu Hakkında”, *Archivum Anatolicum*, c. 3, S. 1, (1997): 277-278. Metnin ilgili kısmının transkripsiyonu için Bkz. Detlev Groddek, *Hethitische Texte in Transkription KBo 45, DBH 31*, (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 2010): 156.

³⁹ “bir bira çeşidi” Ünal, *Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük*, 414.

7 *malteššar*-ritüel/sunu aynı şekilde Anniyatta şehrinde

8 Parmanna şehrine gider; bir keçi, içmek için bir kap *PĪHU*-birası ve 12 somun ekmek verirler,

9 sonra bir keçi keserler, fakat keçi ritüel için.

10 Parmanna şehrinde Parminnita şehrine

11 gider; (eğer) Wattarwa şehrindeki çiftçiler Parminnita şehrine 2 keçi vermişlerse

12 şimdi vermezler.

Arazi Bağışı ile İlgili Metinlerde LÚAPIN.LÁ

1312/u numaralı metinde, çiftçilerin ağaçlık bölgesinden söz edilmiştir. Metnin ilgili kısmının (öy.) tercümesi şu şekildedir:⁴⁰

6 x IKU⁴¹ (büyüklüğünde) sebze bahçesi, 2 IKU (büyüklüğünde) çiftçilerin ağaçlık alanı

VAT 7463 numaralı arazi bağış belgesinde, çiftçilerin kendi arazilerinin olduğunu görmekteyiz. Belgenin ilgili kısmının (öy.) tercümesi şu şekildedir:⁴²

11 çiftçilerin 23 *kapunu*⁴³ tarlası

12 Waštišša şehrinde

13 Bin arabacının lideri Šandamei'nin evinden

Bo 91/1602 numaralı tablet, Telipinu Dönemi'ne tarihlenen ve isimsiz bir Tabarna mührü ile mühürlenmiş bir arazi bağış belgesidir.⁴⁴

⁴⁰ Metnin ilgili kısmının transkripsiyonu ve tercümesi için Bkz. Christel Rüster ve Gernot Wilhelm, *Landschenkungsurkunden Hethitischer Könige*, StBoTB 4, (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2012), 98-99. Ayrıca Hitit toprak bağışı ile ilgili belgeler için Bkz. Tolga Pelvanoğlu, "Hitit Toprak Bağış Belgeleri Hakkında Genel Bir Değerlendirme", *Oannes*, c. 3, S. 2 (2021): 267-290.

⁴¹ "tarla, kır; bir satır ve uzunluk ölçüsü, takriben 15 metre" Bkz. Ünal, *Hititçe-Türkçe Türkçe Hititçe Büyük Sözlük*, 218.

⁴² Metnin ilgili kısmının transkripsiyonu ve tercümesi için Bkz. Rüster ve Wilhelm, *Landschenkungsurkunden Hethitischer Könige*, 102-103.

⁴³ "bir alan ölçüsü" Bkz. Ünal, *Hititçe-Türkçe Türkçe Hititçe Büyük Sözlük*, 259.

⁴⁴ Gernot Wilhelm, "Demographic Data from Hittite Land Donation Tablets", *Studia Asiana* 5, (2009): 226.

Metinde çiftçi olan kimsenin sahip olduğu mülkünden söz edilmektedir. İlgili kısmın (öy.) tercümesi şu şekildedir:⁴⁵

15 Çiftçi Anunnuwa'nın mülkü; 1 erkek, 2 erkek bebek, 1 kadın, 1 ...

Bo 90/732 numaralı başka bir arazi bağış belgesinin çeşitli kısımlarında çiftçi olan kimselerin mülklerinden söz edilmektedir. İlgili kısımların tercümesi şu şekildedir:⁴⁶

(ük.)

1 Büyük Kral Tabarna'nın mührü.

2 Çiftçi Apalla'nın mülkü: 4 erkek, 4+x erkek bebek, 3+x kadın, x kız

3 1+x kız bebek, 1 yaşlı kadın, 1 kör adam, 14+x kişi.

(öy.)

7 Çiftçi Zuzzu'nun mülkü: 3 erkek, 3 erkek bebek, 2+x kadın, 1+x kız, 1+x kız bebek,

8 2 kör kadın, 12+x kişi.

(öy)

13 ..... Çiftçi Zuliya'nın mülkü: 5 erkek, 3 erkek bebek, 3 kadın, 1 kız çocuk, 1 kız bebek,

14 3 yaşlı kişi, 16 kişi.

15 Çiftçi Šanda'nın mülkü: 3 erkek, 4 kadın, 1 kız çocuk, 3 kız bebek, 1 yaşlı kadın, 12 kişi.

(öy.)

17 Çiftçi Zuliya'nın mülkü: 2 erkek, 2 erkek çocuk, 2 erkek bebek, 3 kadın, 2 yaşlı kişi

18 1 kör kadın, 1 köle, 13 kişi.

Sonuç

Anadolu, stratejik bir konumda bulunmaktadır. Anadolu'nun bu özelliğinden birçok anlamda faydalanan Hititler, gelir elde etmeyi de amaçlamıştır. Bu doğrultuda tarımsal faaliyetlere önem verilmiş, çeşitli

⁴⁵ Metnin ilgili kısmının transkripsiyonu ve tercümesi için Bkz. Rüster ve Wilhelm, *Landschenkungsurkunden Hethitischer Könige*, 126-127.

⁴⁶ Metnin ilgili kısmının transkripsiyonu ve tercümesi için Bkz. Rüster ve Wilhelm, *Landschenkungsurkunden Hethitischer Könige*, 140-143.

kanun ve düzenlemeler yapılmıştır. Elbette bir ürünü ekip, ardından hasat etmek için yalnızca bahsettiğimiz durumlar yetmemektedir. İşinin ehli kimselerin o toplumda var olması da önemlidir. Hatti ülkesinde bu işi gerçekleştiren çiftçilere büyük bir önem verilmiştir. Önemli bir zanaatkârlık olarak kabul edilen bu mesleğe sahip kimseler, siyasi antlaşma metinlerinde diğer kaçak kimselerden ayrı değerlendirilmiş ve “işini teslim etme” mantığı çerçevesinde bir kurala tabi tutulmuştur.

Hatti ülkesinde her şeyin sahibi ilahlardır. Tanrının yeryüzündeki temsilcisi ise kraldır. Gerçekleşen tüm faaliyetler kralın onayı ile olmaktadır. Öyle ki, kralın en çok korktuğu şey, tanrıları memnun edememe düşüncesidir. Böyle bir durumda ülkenin olumsuz bir durum içerisinde kalıp, felakete sürükleneceğini düşünen Hitit kralları, tanrıların memnun edilmesi ve onların emir ve isteklerinin eksiksiz bir şekilde yerine getirilmesi hususuna çok dikkat etmişlerdir. Çiftçilerin bu durumdaki fonksiyonları; hasat edilen ilk ürünleri tanrıya sunmak, onları insanlardan önce tanrılara ulaştırmaktır. Ürünler normal bir vatandaşa ulaşmadan, en kısa sürede tanrılara sunulmalıdır. Aksi halde çiftçiler cezalandırılır.

Rahipler ve tapınak personellerine gönderilen talimatlarda “çiftçinin tarlası” ve “tanrının tarlası” tabirleri yer almaktadır. Biz bu belgeden tapınakların toprak sahibi olmasının yanında, çiftçilerin tapınak tarlaları haricinde tarlalara sahip olduğunu da öğrenmekteyiz. Hem tapınak tarlalarında hem de kendi tarlasında çalışan çiftçiler, tapınağa ait araziden elde edilen gelire, bireysel anlamda elde ettiği geliri değiştirmemeli, verimli olan tarlayı kendisinin tarlası gibi göstermemeli ve hububatları eksik bir şekilde teslim etmemelidir. Buradaki amaç, çiftçinin tapınak gelirleri ve hububatlarından bireysel anlamda faydalanmasını önlemek, tapınağın gelirlerini kendi geliri gibi göstermesinin önüne geçmektir.

Arazi bağıışı ile ilgili çivi yazılı metinlerde, çiftçilerin isimlerinden ve mülklerinden söz edilmektedir. Birer liste şeklinde düşünebileceğimiz bu metinler, devlet arazilerinin dışında çiftçilerin kendilerine ait arazilerinin olduğunu kanıtlamakta ve onların aileleri hakkında bilgiler de vermektedir.

Çiftçilik mesleği, Hitit ülkesinde olumlu bir rol model olarak karşımıza çıkmıştır. Telipinu Fermanı’nda bu durum açıkça görülmektedir. Meclis tarafından suçlu bulunup, ölüm ile cezalandırılmalarına karar verilen kimselere bir şans daha vermek isteyen Telipinu, bu kimseleri kaybetmek yerine farklı bir yöntem izlemiştir. Suçlu kimselerde topluma yansıyan olumsuz görüntüyü onların silahlarını omuzlarından alarak çözmüştür. Bununla kalmayıp, onları topluma mal etmenin bir yolu olarak, ellerine tarım aletleri verip, onları çiftçi yapan Telipinu, ortaya çıkan kötü durumun

izlerini tamamen yok etmiştir. Aslında burada bir de aşağılama durumu söz konusudur. Metindeki kimseler soylu kişiler olup, siyasi suçlu konumundadır. Bu kişiler savaşçı özelliğe sahip olan, ellerinde silahları bulunan kimselerdir. Bu açıdan, onların silahlarını ellerinden alıp, onları tarlada çalıştırmak için çiftçi yapmak, bir cezalandırma ve aşağılama olarak görülebilir. Aynı zamanda onlar bu şekilde etkisiz hale de getirilmektedir. Öyle ki; çiftçi olup, silahı elinden alınan bir kimse, bir daha devlete karşı suç işleyecek vakit ve imkânı bulamaz.

Hatti ülkesinde kanunlar insancıldır. Mezopotamya kanunlarının aksine Hititlerde kısasa kısas anlayışı yoktur. İşlenen birçok suçun cezası olarak –ki bunlara adam yaralama ve öldürme dâhil- para cezası veya yerine birini verme yani cezayı telafi etme gibi çözümler üretilmiştir. Kısacası Hititlerde ölüm cezası verilme durumu nadir görülmektedir. Ölüm cezası ancak kralın onayı ile verilebilmektedir. Ancak metinlerde çiftçilerin tanrıların mallarını eksik göstermesi, çalması gibi durumlarda ölüm cezasına çarptırılacağı belirtilmiştir. Bu durum Hitit ülkesinde her şeyden önce tanrının mallarının ve onların memnuniyetinin ön planda olduğunu, aksi bir durumda, bu yanlışı gerçekleştiren kimselerin ölümle cezalandırıldığını göstermektedir.

Hitit kralı II. Murşili vebadan yakınıp tanrılara seslenirken, bir yandan ülke halkının çektiği sıkıntıları ortaya koymuş, diğer yandan üretimin aksamasından endişe etmiştir. Ülkede bir kıtlık durumunun oluşmasından korkan Hitit kralı, durumu tanrılara aktararak, üretim yapabilecek çiftçilerin veba sebebiyle öldüğünü ve bu durumda ülkenin zor bir sürece gireceğini ifade etmeye çalışmıştır. Şüphesiz burada Hitit kralı yalnızca tanrılara yapılacak olan sunulardaki sorunları değil, ülkenin üretim ekonomisinin de düzenli olarak işleyişinin aksamamasını gözetmiştir.

Hitit ekonomisinin en önemli unsurlarından birisi olan çiftçiler, yalnızca tarlayı ekip biçme görevini değil hayvanların tedarik ve muhafazası görevlerini de yürütmüşlerdir. Hitit ülkesinde tarım yapabilmek için, hayvan iş gücünden faydalanmanın bir zorunluluk olduğunu tahmin etmek zor değildir. Tarlaların sürülmesi, ürünlerin nakledilmesi gibi birçok görevi yerine getiren hayvanlar, tarımsal faaliyetlere büyük bir katkı sağlamıştır. Bu anlamda, Hatti ülkesinde, tarım ve hayvancılığın birbirinden ayrılmayan bir yapıya sahip olduğunu, Hitit ekonomisinin temelini tarım ve hayvancılığın oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Önemli sorumluluklar yüklenen ve birçok görevi üstlenen çiftçilere, kralın tahıl ambarını açma yetkisi verilmediğini belgelerden öğrenmekteyiz. Bu görevi yalnızca üst düzey yetkili sınıfa sahip kimselerin

gerçekleştirebileceği, eğer çiftçiler ambarı açarsa yakalanıp cezalandırılacağı belirtilmiştir. Tarlayı ekip biçen, ürünleri mühürleyen, tarımsal faaliyetlerin sürdürülebilir olmasını sağlayan hayvanların temin ve muhafazasını yapan çiftçiler, Hitit ekonomisinin sistemli bir şekilde hayatını devam ettirebilmesi konusunda önemli bir yere sahiptir. Birçok talimat, ferman gibi uyarılarla işlerini düzenli olarak yapmaları gerektiği belirtilen çiftçiler, Hitit sosyal yaşamının temel taşlarından biridir.

KAYNAKÇA

- Alp, Sedat. "Hititlerde Sosyal Sınıf NAM.RA'lar ve İdeogramın Hititçe Karşılığı", *Bellekten* 13, (1945): 245-270.
- Alp, Sedat. *Hitit Çağında Anadolu Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2011.
- Bawanyeck, Daliah. *Die Rituale der Auguren*, Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2005.
- Bawanyeck, Daliah. *hethiter.net/*: CTH 393, (Portal Mainz): 2007.
- Beal, Richard H. "The ^{GI}STUKUL-institution in Second Millennium Hatti", *Altorientalische Forschungen*, vol. 15, (1988): 269-305.
- Beckman, Gary. "The Hittite Assembly", *Journal of the American Oriental Society*, vol.102, no:3, (1982): 435-442.
- Beckman, Garry M. *Hittite Diplomatic Texts*, Atlanta: Society of Biblical Literature, 1999.
- Bozgun, Şafak. "CTH 89: Çiviyazılı Belgelerde Hitit Sınır Kenti Tiliura (I)", *Archivum Anatolicum*, c.11, S.1, (2017): 29-74.
- Bryce, Trevor. *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, çev. Müfit Günay, Ankara: Dost Kitabevi, 2002.
- Cohen, Yoram. *Taboos and Prohibitions in Hittite Society*, THeth 24, Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2002.
- d'Alfonso, Lorenzo. "Servant of the King, Son of Ugarit, and Servant of the Servant of the king': RS 17.238 and the Hittites", ed. Y. Cohen, A. Gilan ve J. L. Miller. *Pax Hethitica: Studies on the Hittites and their Neighbours in Honour of Itamar Singer StBoT 51*. 67-86. Wiesbaden 2010.
- Devecchi, Elena. *Trattati Internazionali Ittiti*, Brescia: Paideia Editrice, 2015.
- Gilan, Amir. *Formen und Inhalte Althethitischer Historischer Literatur*, Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2015.
- Groddek, Detlev. *Hethitische Texte in Transkription KBo 45, DBH 31*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 2010.
- Hoffmann, Inge. *Der Erlaß Telipinus*, Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 1984.
- Hoffner, Harry A. *Alimenta Hethaeorum Food Production in Hittite Asia Minor*, New Haven: American Oriental Society, 1974.
- Karağuz, Güngör. *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2002.
- Kassian, Alexei ve Yakubovich, Ilya. "Muršili II's Prayer to Telipinu (CTH 377)", ed. D. Groddek ve M. Zorman, *Tabularia Hethaeorum: Hethitologische Beiträge Silvin Koşak zum 65th Geburtstag, (Dresdner Beiträge zu Hethitologie/DBH 25)*. 423-454. Wiesbaden 2007.
- Kitchen, Kenneth A. ve Lawrence, Paul J. N. *Treaty, Law and Covenant in the Ancient Near East*, Part 1, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2012.
- Lebrun, René. "Deux Textes Hittites Représentant la Version Impériale Tardive de Fetes Anatoliennes, Hethitica II, (1977): 7-23.
- Marazzi, M. *hethiter.net/*: CTH 258.1, (Portal Mainz): 2011.

- Miller, Jared L. *Royal Hittite Instructions and Related Administrative Texts*, Atlanta: Society of Biblical Literature, 2013.
- Mouton, Alice. "Réflexions autour de la Notion de rituel initiatique en Anatolie hittite. Au sujet de la fete *haššumaš* (CTH 633)", *Journal of Ancient Near Eastern Religions* 11, (2011): 1-38.
- Otten, Heinrich ve Rüster, Christel. "Textanschlüsse und Duplikate von Boğazköy-Tafeln (81-90)", *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, vol.72, (1982): 139-149.
- Pelvanoğlu, Tolga. "Hitit Toprak Bağış Belgeleri Hakkında Genel Bir Değerlendirme", *Oannes*, c. 3, S. 2 (2021): 267-290.
- Reyhan, Esmâ. "Anadolu'da Hitit Dönemine Ait İki Meclis: Panku ve Tuliya", *Arkeoloji ve Sanat*, S. 130, (2009): 1-20.
- Reyhan, Esmâ. "Hitit İktisadi Hayatı Üzerine Genel Bir İnceleme", ed. L. G. Gökçek, E. Yıldırım ve O. Pekşen, *Anadolu'nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*. 281-316. İstanbul 2018.
- Rieken, E. *hethiter.net*: CTH 376.1, (Portal Mainz): 2017.
- Rieken, E. *hethiter.net*: CTH 375.1, (Portal Mainz): 2016.
- Rieken, E. *hethiter.net*: CTH 377, (Portal Mainz): 2016.
- Rüster, Christel ve Neu, Erich. *Hethitisches Zeichenlexikon*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1989.
- Rüster, Christel ve Wilhelm, Gernot. *Landschenkungsurkunden Hethitischer Könige*, StBoTB 4, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2012.
- Salazar, J. M. Gonzalez. "Tiliura, un ejemplo de la Política Fronteriza Durante el imperio Hitite (CTH 89)", *AuOr* 12, (1994): 159-176.
- Savaş, Savaş Özkan. "Birkaç Hitit Kentinin Lokalizasyonu Hakkında", *Archivum Anaticum*, c. 3, S. 1, (1997): 269-289.
- Sevinç, Fatma. "Hititlerin Anadolu'da Kurdukları Ekonomik ve Sosyal Sistem", *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 17, (2008): 11-32.
- Sevinç Erbaşı, Fatma. "Bir Erginleme Töreni Olarak Haššumaš Bayramı", A. Süel (haz.), VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri. 693-702. Ankara: Anıt Matbaa, 2010.
- Singer, Itamar. *Hittite Prayers*, Atlanta: Society of Biblical Literature, 2002.
- Sir Gavaz, Özlem. "Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Geçen KURŞA Üzerine Bir Değerlendirme", ed. İ. Albayrak, H. Erol ve M. Çayır, Cahit Günbattı'ya Armağan. 99-111. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Süel, Aygül. *Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1985.
- Taggar-Cohen, Ada. "The Prince, the KAR.KID Women and the arzana-house: A Hittite royal festival to the goddess Katahha (CTH 633)", *Altorientalische Forschungen* 37, (2010): 113-131.
- The Pennsylvania Sumerian Dictionary* (psd.museum.upenn.edu).
- Tischler, Johann. *Hethitisches Handwörterbuch*, Innsbruck: Institut für Sprachen und Literaturen der Universität Innsbruck, 2008.

- Trabazo, José Virgilio Garcia. *Textos religiosos hititas: Mitos, plegarias y rituales*, Madrid: Editorial Trotta, 2002.
- Ünal, Ahmet, *Hititler Devrinde Anadolu*, c.1, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2005.
- Ünal, Ahmet. *Hititçe-Türkçe Türkçe Hititçe Büyük Sözlük Hattice, Hurrice, Hiyeroglif Luviceci, Çivi Yazısı Luviceci ve Palaca Sözcük Listeleriyle Birlikte*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2016.
- van den Hout, Theo. "Tombs and Memorials: The (Divine) Stone-House and Hegur Reconsidered", ed. K. A. Yener ve H. A. Hoffner (ed.), *Recent Developments in Hittite Archaeology and History Papers in Memory of Hans G. Güterbock*. 73-100. Winona Lake: Eisenbrauns, 2002.
- van den Hout, Theo. "The Proclamation of Telipinu (1.76)", *The Context of Scripture*, (2003): 194-198.
- von Schuler, Einar *Die Kaškäer*, Berlin: Walter de Gruyter&Co., 1965.
- Yiğit, Turgut. "Hititçe Çivi Yazılı Belgelere Göre Çoban", *Belleten*, c. LXVI, S. 247, (2002): 765-787.
- Westbrook, Raymond ve Woodard, Roger D. "The Edict of Tudhaliya IV", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 110, No:4, (1990): 641-659.
- Wilhelm, Gernot. "Demographic Data from Hittite Land Donation Tablets", *Studia Asiana* 5, (2009): 223-233.